

AZƏRBAYCAN-GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ƏRAZİ-SƏRHƏD PROBLEMLƏRİ (ZAQATALA MAHALININ MƏNSUBLUĞU MƏSƏLƏSİ)

Nəsrin Mehdiyeva

Bakı Dövlət Universiteti

nesrin.abdullayeva99@mail.ru

***Açar sözlər:** Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Gürcüstan, sərhədyanı mübahisələr, Zaqatala dairəsi, sovet Rusiyası*

Azərbaycan və Gürcüstan arasındakı ərazi və sərhəd məsələləri 1918-ci ildə hər iki dövlətin müstəqilliklərini elan etməsindən sonra əsas mübahisə mövzularından biri olmuşdur. 1918–1920-ci illər arasında Batum və ətraf bölgələr kimi strateji ərazilər üzərində mübahisələr yaranmış, iki dövlət arasında sərhəd məsələləri qarşılıqlı maraqlara və etnik bölgülərə görə mürəkkəbləşmişdir. 1920-ci illərdə sərhəd məsələləri Moskvanın qərarları ilə müəyyənləşdirilsə də, bəzi yerli mübahisələr qalmaqda idi. Sovet İttifaqının siyasi strukturu çərçivəsində ərazi məsələləri yenidən təyin olundu. Bu dövrdə, Azərbaycanın və Gürcüstanın sərhədləri böyük ölçüdə Moskvanın qərarları ilə müəyyən olundu. Sovet hökuməti hər iki ölkə arasında sərhəd məsələlərini müəyyən edərkən, yerli etnik qrupların yerləşməsinə, coğrafi şəraiti və iqtisadi maraqları nəzərə almırdı.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, 1991-ci ildə həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan öz müstəqilliklərini bərpa etdilər. Müstəqillik dövründə hər iki ölkə arasında sərhəd məsələləri yenidən diqqət mərkəzinə gətirildi. Lakin 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan və Gürcüstan arasında dəqiq sərhəd xəttinin müəyyən olunması məsələsi danışıqlar və diplomatik əməkdaşlıq nəticəsində zamanla aradan qaldırılmışdı. Məqalədə Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində ərazi və sərhəd məsələlərinə aydınlıq gətirilmişdir.

ТЕРРИТОРИАЛЬНО - ГРАНИЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ОТНОШЕНИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНА И ГРУЗИИ (ВОПРОС ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ЗАКАТАЛЬСКОГО УЕЗДА)

Насрин Мехтиева

***Ключевые слова:** Южный Кавказ, Азербайджан, Грузия, пограничные споры, Закатальский округ, Советская Россия.*

Территориальные и пограничные вопросы между Азербайджаном и Грузией были одной из главных тем споров с момента провозглашения

независимости обоих государств в 1918 году. Между 1918 и 1920 годами возникли споры по поводу стратегических территорий, таких как Батум и прилегающие регионы, а пограничные вопросы между двумя государствами усложнились из-за взаимных интересов и этнических разногласий. Хотя пограничные вопросы определялись решениями Москвы в 1920-х годах, некоторые местные споры оставались. Советские территориальные вопросы были пересмотрены в политической структуре Союза. В этот период границы Азербайджана и Грузии во многом определялись решениями Москвы. Советское правительство не учитывало местонахождение местных этносов, географические условия и экономические интересы при определении пограничных вопросов между двумя странами.

После распада Советского Союза и Азербайджан, и Грузия восстановили свою независимость в 1991 году. В период независимости пограничные вопросы между двумя странами снова оказались в центре внимания. Однако в начале 1990-х годов вопрос определения точной линии границы между Азербайджаном и Грузией со временем был решен в результате переговоров и дипломатического сотрудничества. В статье были уточнены территориальные и пограничные вопросы в азербайджано-грузинских отношениях.

TERRITORIAL AND BORDER ISSUES IN AZERBAIJAN-GEORGIA RELATIONS (THE QUESTION OF ZAGATALA DISTRICT'S AFFILIATION)

Nasrin Mehdiyeva

Keywords: South Caucasus, Azerbaijan, Georgia, border disputes, Zagatala district, Soviet Russia.

The territorial and border issues between Azerbaijan and Georgia became a major topic of dispute following both countries' declarations of independence in 1918. Between 1918 and 1920, conflicts arose over strategic areas such as Batumi and its surrounding regions, complicating border matters due to mutual interests and ethnic divisions. In the 1920s, although border issues were largely determined by Moscow's decisions, some local disputes persisted. Within the political structure of the Soviet Union, territorial matters were redefined, with the borders of Azerbaijan and Georgia mainly shaped by Moscow's directives. The Soviet government did not consider the local ethnic groups' distribution, geographical conditions, or economic interests when determining these borders.

After the dissolution of the Soviet Union, both Azerbaijan and Georgia regained their independence in 1991. During this period, border issues were once again brought to the forefront. However, in the early 1990s, the precise delineation of the border between Azerbaijan and Georgia was gradually resolved through negotiations and diplomatic cooperation. The article sheds light on the territorial and border issues in Azerbaijan-Georgia relations.

1918-1920-ci illərdə Cənubi Qafqazda ortaya çıxan çoxsaylı ərazi mübahisələrindən biri Zaqatala məsələsi olmuşdur. Bu problemin kökləri daha əvvəlki onilliklərə dayanır. Gürcü tarixçilərinin yaratdığı və xalqının etnomədəni dirçəlişinə təkan verməyi hədəfləyən "tarixi konsepsiyaya" görə, Zaqatala dairəsi - Şimal-Qərbi Azərbaycan Gürcüstanının tarixi-coğrafi, siyasi və mədəni məkanının bir hissəsi kimi qələmə verilirdi. Bu konsepsiyanın tanınmış gürcü tarixçisi və coğrafiyaçısı Vaxuştinin əsərlərində formalaşdırılmışdı və heç bir mənbəyə əsaslanmır. İki gənc respublika arasında mübahisəli məsələlərdən biri də "Zaqatala problemi", daha doğrusu, bu tarixi Azərbaycan bölgəsinə Gürcüstanın iddiaları idi. Zaqatala dairəsi, rus inzibati idarəçiliyi altında Azərbaycanın şimal-qərbində, tarixən Car-Balakən camaatlığı və İlisu sultanlığı torpaqlarında yaradılmışdı. İnqilabdan əvvəl, 1909-cu və 1916-cı illərdə Cənubi Qafqazda zemstvo institutunun tətbiqi məsələsi müzakirə olunarkən, bu ərazinin Tiflis quberniyasına daxil edilməsi üçün cəhdlər olmuşdu. Lakin A.Qardaşov, İ.Qəbulov, N.Qaziyev, B.N.Kiçikxanov, B.Qalacov, Müslüm əfəndi və Zaqatala mahalının digər nüfuzlu şəxslərinin söyləri sayəsində bu cəhdlər müvəffəqiyyətsiz olmuşdu [14, s.372-384]. 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda müstəqil respublikaların yaranması ilə birlikdə gürcü siyasətçilərin əsası olmayan iddiaları bölgənin siyasi aidiyyəti məsələsini mübahisə obyektinə halına gətirdi. Bu mübahisə digər oxşar ixtilaflardan fərqli olaraq onun gizli şəkildə davam etdirilirdi. Bu hal, eyni zamanda, 1917-1920-ci illər arasında regionda və onun ətrafında formalaşan beynəlxalq siyasi şəraitin təsiri ilə də izah olunur. Mövcud beynəlxalq şərait Azərbaycan və Gürcüstan arasında siyasi yaxınlaşmanı vacib edir, bu da mövcud ixtilafların arxa plana keçməsinə şərait yaradırdı. Zaqatala dairəsinin yerli müsəlman ictimai-siyasi fəalları 26 iyun 1918-ci ildə tarixi, siyasi və mədəni səbəblər əsasında Azərbaycanı dəstəkləmə qərarı verməsi və Qafqaz İslam Ordusu sıralarına qoşulması Gürcüstana birləşmək ehtimalını isə tamamilə rədd edirdi. Bu vəziyyət gürcü siyasi dairələrinin bu məsələ ilə bağlı radikal addımlar atmaqdan çəkinməsinə səbəb oldu. Həmçinin, Gürcü və Azərbaycan xalqları arasında keçmişdə qanlı münaqişə və ziddiyyətlər mövcud olmamışdı. Lakin Gürcüstan tərəfi, Zaqatala bölgəsinin Azərbaycan Respublikasının tərkibinə daxil olmasını yalnız de-fakto qəbul etmişdi; de-yure isə bu ərazinin statusunu öz xeyrinə təsbit etməyə çalışırdı. Gürcü rəsmi dairələri hər vəchlə müxtəlif diplomatik sənədlərdə Zaqatala mahalını öz ərazisi kimi təqdim

edir, nəşr etdikləri xəritələrdə bu bölgəni öz sərhədləri daxilində göstərir və formal olaraq oraya öz hakimiyyət nümayəndələrini təyin etməyə çalışırdılar. 1918-ci ildən etibarən Zaqatala bölgəsi ilə bağlı yeni bir ixtilafın yaranması müşahidə olunurdu. Çar hökumətinin XIX əsrdə Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi inzibati-ərazi bölgüsü zamanı, bölgənin tarixi, etnoqrafik və iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə alınmamışdı. Bu məsələ 1918-1920-ci illərdə çoxsaylı torpaq mübahisələrinin ortaya çıxmasının əsas səbəblərindən biri idi. Rus hökumətinin əsas məqsədi Qafqaz regionunda müsəlman xalqlarının, xüsusilə də azərbaycanlıların nüfuzunu zəiflətmək, eyni zamanda xristian əhalinin sayını artıraraq onların mövqeyini gücləndirmək idi. Bu siyasət vasitəsilə regionda öz təsirini daha da möhkəmləndirməyə çalışırdı.

Əsrlərdən bəri Alazan çayının sağ sahili və Şirək düzündəki geniş şumluq, otlaq, biçənək və meşə sahələri Şimal-Qərbi Azərbaycanın Car-Balakən camaatlıqları və İlisu sultanlığının kənd icmalarının istifadəsində olmuşdur. Lakin XIX əsrdə rus hakimiyyəti qurulduqdan sonra, siyasi və hərbi məqsədlər səbəbilə, o dövrdə gürcü əhalisinin olmadığı bu ərazilər Sığnaq qəzasının tərkibinə daxil edilmiş və ya Tiflis quberniyasının idarəçiliyinə verilmişdi. Lakin Qafqazda rus hakimiyyəti dövründə müəyyənləşdirilən sərhədlər dövlətin daxili sərhədləri olduğu üçün münaqişələrə səbəb olmurdu. Buna görə də, 1917-ci ilə qədər Zaqatala dairəsinin yerli sakinləri həmin torpaqlardan istifadə zamanı ciddi problemlərlə üzləşmirdilər. Lakin XIX əsrdən etibarən mərkəzi hökumət vaxtaşırı Zaqatala kənd icmalarının istifadə etdiyi torpaq sahələrindən hissələr ayıraraq müxtəlif gürcü zadəganlarına, gürcü dağlılarına (tuşinlərə) və daha sonra isə rus köçkünlərinə paylayırdı.

Cənubi Qafqazda yeni dövlətlərin yaranması ilə əvvəlki inzibati sərhədlər dövlət sərhədlərinə çevrildi. Nəticədə, əvvəlki dövrlərdə Zaqatala sakinlərinin sərbəst şəkildə istifadə etdiyi torpaqlar birdən-birə başqa dövlətin ərazisinə çevrildi və onlar üçün əlçatmaz oldu, bu da münaqişələrə səbəb oldu. Gürcü hökumətinin münaqişəyə cəlb olmasına səbəb olan müxtəlif iqtisadi, siyasi və ideoloji səbəblər var idi. Birincisi, Çiaur meşəsi və xüsusilə Alazan vadisi təsərrüfat baxımından çox faydalı və əhəmiyyətli sahələr idi. Menşevik hökuməti tərəfindən aparılan aqrar islahatlar zamanı Gürcüstanın torpaq qıtlığı olan ərazilərindən kəndlilər boş torpaqların olduğu şərq rayonlarına, o cümlədən bu ərazilərə köçürülürdü. Digər tərəfdən, gürcü hakimiyyəti Zaqatala sakinlərinin mübahisəli ərazilərə girişini məhdudlaşdırmaqla yanaşı, siyasi təşviqat məqsədini də güdürdü. Sakinlərə Gürcüstanın lehinə siyasi seçim etmək təklifi irəli sürülürdü.

1919-cu ilin martında baş verən Birinci Mazımçay insidenti, münaqişənin gərginləşməyə başladığının göstəricisi idi. 1919-cu ilin sentyabr ayının sonunda baş verən İkinci Mazımçay insidenti isə münaqişəni daha da

kəskinləşdirdi. 1919-cu ilin mart-aprel və sentyabr-oktyabr aylarında baş vermiş və şərti olaraq "Birinci və İkinci Mazımçay hadisələri" adlandırılan bu hadisələr konfliktoloji baxımdan insident kimi xarakterizə oluna bilər [8]. Bu hadisələr, tərəflər arasında ilk açıq toqquşmalar idi. Xüsusilə ikinci insident iki dövləti hərbi qarşıdurma astanasına qədər gətirib çıxarmışdı. Azərbaycan tərəfinin hərbi qarşıdurmadan qaçmasından istifadə edən gürcü hakimiyyəti strateji əhəmiyyət daşıyan mövqeləri ələ keçirərək "mübahisəli torpaqlar" məsələsini gündəmdə saxlayırdı. Bu vəziyyət yerli əhalinin, hətta silahlı müqavimət göstərməsinə səbəb oldu. Lakin ümumilikdə Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin inkişafı və Qafqaz ətrafında formalaşan xarici-siyasi vəziyyət, münaqişənin tərəflərini destruktiv davranışlardan çəkindirirdi. Nəticə etibarilə, Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının müstəqil olduqları illər ərzində Çiaur meşəliyi və Şirək düzündəki Zaqatala kənd icmalarına aid torpaq sahələri məsələsi həll olunmamış qaldı. Azərbaycan tərəfi bu əraziləri Azərbaycan Respublikasına daxil etməyə çalışırdı lakin Gürcü tərəfi isə münaqişədə tətbiq etdiyi siyasətlə bu torpaqları öz sahiblərindən mərhələli şəkildə alıb, demoqrafik və iqtisadi baxımdan mənimsəməyi planlaşdırırdı.

Azərbaycanın sovetləşməsindən sonra 1920-21-ci illərdə Zaqatala bölgəsinin siyasi mənsubiyyəti ilə bağlı münaqişənin dinamikasında əhəmiyyətli dəyişikliklər meydana gəlirdi. Bu proses Cənubi Qafqazı sosial-siyasi və geosiyasi baxımdan parçalayaraq, Gürcüstanı Antanta – Qərbin düşərgəsinə, Azərbaycanı isə həmin Qərbin əksinə sovet düşərgəsinə daxil etdi. Bu amil, 1920-ci ilin aprel sonu və mayın əvvəllərində Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin sürətlə pisləşməsinə və hətta lokal münaqişələrin yaranmasına səbəb oldu. Bu münaqişələrin inkişafında Orconikidze və Kirovun simasında yerli Qafqaz bolşevik rəhbərliyi mühüm rol oynamışdır. Moskvanın rəsmi mövqeyinə baxmayaraq, Qafqaz bolşevikləri Azərbaycan ssenarisinin Gürcüstanda da tətbiq etməyə çalışırdılar və öz planlarında Azərbaycanı bir vasitə və strateji baza kimi istifadə etməyi planlaşdırırdılar. Lakin, Polşa cəbhəsində baş verən hadisələr, eyni zamanda Gürcüstanın kifayət qədər müqavimət göstərməsi Gürcüstana qarşı planlaşdırılan müdaxiləni dayandırıldı.

Sovet-Gürcü qarşıdurması Zaqatala bölgəsi ilə bağlı yaranmış münaqişənin aktuallaşmasına səbəb oldu. Birincisi, may ayında baş vermiş toqquşmaların başlıca ocaqlarından biri məhz bu region idi. İkincisi isə, mayın 7 və 12-də Moskvada imzalanmış müqavilə və əlavə protokollar, həmçinin Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında Ağstafada imzalanan müqavilə, bu mübahisəli məsələnin hüquqi səviyyəyə daşınmasına şərait yaratdı. Ümumilikdə, bölgənin siyasi mənsubiyyətini mübahisə mövzusu olaraq qəbul edən ilk hüquqi sənəd kimi - Ağstafa müqaviləsi Azərbaycan tərəfindən tanındı. Lakin, praktiki olaraq bu sənədlər Gürcüstan tərəfinin gözləntilərini yerinə

yetirmədi: sovet hökuməti Cənubi Qafqazın tam ərazi-inzibati bölgüsünü yalnız regionun tam sovetləşməsi başa çatdıqdan sonra həll etməyi planlaşdırırdı.

İyun ayında baş verən üsyan Zaqatala bölgəsinin siyasi mənsubiyyətinə dair mübahisənin aktuallaşmasında vacib faktor idi. Qırmızı Ordu komandanlığının yerli xüsusiyyətlərə laqeyd yanaşması və qarətçi fəaliyyətləri nəticəsində yaranan üsyanın gedişatında, onun rəhbərliyi Gürcüstan hökuməti ilə razılaşma imzaladı. Bir tərəfdən üsyan rəhbərlərinin və bölgənin əvvəlki elitalarının sosial-siyasi maraqlarına zidd olan yeni inqilabi vəziyyət, digər tərəfdən isə əhəlinin sosial narazılığı əsasında razılaşma bağlandı. Bu qərarın müəyyən dərəcədə Tiflisdəki "Azərbaycan qurtuluş komitəsi" ilə razılaşdırıldığı ehtimalı irəli sürülür. Bu razılaşma üsyan rəhbərliyi tərəfindən yalnız müvəqqəti taktiki bir addım idi. Zaqatala bölgəsinin hansı dövlətə aid olması məsələsi yalnız Gürcüstanın sovetləşməsindən sonra həllini tapdı. 1921-ci il iyulun 5-də F.Maxaradze və N.Nərimanov Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında sərhəd xəttinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı qərara imza atdılar. Bu sənəd və 15 noyabr 1921-ci il tarixində bağlanan M.Hacıyev-B.Mdivani sazişi ilə Gürcüstan SSR, Zaqatala bölgəsi üzərindəki bütün iddialarından imtina etdi [7, s.17]. Zaqatala mahalının əhalisinin böyük əksəriyyətinin müsəlman olması və Azərbaycanın tərkibində yaşamağa olan istəklərini bəyan etmələri sözügedən münaqişənin həllində mühüm rol oynamışdı. Orconikidze və digər Qafqaz bolşevik rəhbərlərinin bu məsələyə pragmatik yanaşaraq dəstək vermələri, Zaqatala bölgəsinin Azərbaycanın tərkibində qalmasında əsas qərarverici amil oldu. Sovetlər Birliyi bir struktur olaraq bir imperiya xarakteri daşıyırdı, etnoərazi münaqişələrinin həllinə maraqlıydı. Bu baxımdan, Zaqatala mahalının mənsubluğu məsələsi həll olunarkən, bu bölgənin Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə respublikamızın tərkibində olması faktı nəzərə alındı.

Zaqatala bölgəsinin mənsubluğu ilə bağlı qərar verildikdən sonra, Sığnaq qəzasına aid torpaq məsələsi münaqişənin əsas müzakirə mövzusunə çevrildi və 30-cu illərin əvvəllərinə qədər bu məsələ aktual olaraq qalırdı. 1920-30-cu illərin başlanğıcında Zaqatala mahalı kənd icmaları öz əzəli torpaqları olan Çiaur meşəliyi və Şirək çölündən məhrum oldular. Sığnaq qəzasının şimal-şərqində, indiki Laqodexi rayonunda rus idarəçiliyi tərəfindən "Çiaur meşə məntəqəsi" adlanan ərazidə 1917-ci ildə Qabaqcöl kənd cəmiyyətinə məxsus təqribən 4500 desyatin, yəni 5000 hektara yaxın torpaq sahəsi var idi [8]. Rus inzibati idarəçiliyi əraziyə "Çiaur meşəliyi" adı verilmişdi. Bu toponimika "Car salnaməsində" "Cüyür" kimi verilir [5, s.22]. Həmin dövrdə münaqişə faktiki olaraq iki mərhələyə ayrılır. İlk mərhələ 1924-cü ilin oktyabrına qədər davam edirdi və bu dövrdə Gürcüstan tərəfi məsələnin hüquqi həllinə, yəni torpaqların Gürcüstan sərhədlərində qeyd olunmasına çalışırdı. 1924-cü ilin oktyabrın 15-də Tiflisdə baş tutan Azərbaycan-Gürcüstan müşavirəsinin protokolu və 17 oktyabrda xalq torpaq komissarları Bünyadzadə və Gegeçkorinin imzaladığı

sazişlər əsasında, Çiaur meşəliyi və Alazanyanı vadisi inzibati baxımdan Gürcüstana verildi.

Bundan sonra ixtilafın inkişafında növbəti mərhələ başladı. 1924-cü ilin oktyabrında bağlanan sazişlər mübahisəli hesab edilən rayonları inzibati baxımdan Gürcüstana tabe etsə də, həmin ərazilərdəki bir sıra torpaqların Zaqatala kəndlilərinin istifadəsində qalmasını şərtləndirirdi. Lakin bu şərt gürcü hakimiyyəti tərəfindən kobud şəkildə pozulurdu. Gürcü tərəfi öz torpaqlarının azlığını və torpaqsız kənd əhalisinin çoxluğunu əsas gətirərək mübahisəli ərazilərin Gürcüstana verilməsinin zəruriliyini izah edirdilər. Halbuki, təqdim olunan məlumatlardan aydın olurdu ki, Azərbaycan kəndlisi də bu problemdən ciddi şəkildə məruz qalmışdı. Şirək məsələsində olduğu kimi, “Çiaur meşəliyi” ilə bağlı problemlərdə Qabaqçöl sakinləri 1924-cü ilin oktyabrında imzalanan sazişdən sonra gürcü hakimiyyətinin və əhalisinin davamlı təzyiq və sıxışdırmaalarına məruz qalırdılar. Məsələn, Azərbaycan meşə trestinin müdiri Y.Məlikovun 1925-ci ilin sentyabr ayında xalq torpaq komissarlığına göndərdiyi yazıda bildirilirdi ki, Gürcüstan meşə təsərrüfatı idarəsi, Sığnaq qəza milisinə Zaqatala sakinlərini Laqodex rayonunda mübahisəli ərazidə ağac kəsməyə buraxmamaq barədə sərəncam vermişdi [12, s.167]. 1920-ci illərdə gürcü tərəfinin irəli sürdüyü arqumentlər Cənubi Qafqazın ali orqanlarındakı gürcü və erməni məmurları tərəfindən dəstəklənirdi. Gürcü hakimiyyəti Zaqatala kəndlilərini öz doğma torpaqlarından sıxışdıraraq çıxarmağa çalışırdı. Lakin buna baxmayaraq Cənubi Qafqaz MİK Rəyasət Heyəti, Çiaur meşəsi və Şirək bölgəsində Azərbaycan kəndlilərinə torpaq verilməsi ilə bağlı bir neçə dəfə qərar çıxarmışdı.

XX əsrin 20-ci illərin sonlarında, münaqişənin ikinci mərhələsi demək olar ki, tamamlanmışdı. Gürcüstan hökuməti mübahisəli ərazilərin əksər hissəsini təsərrüfat baxımından mənimsəməyi bacarmış, dağlıq və torpaqsız bölgələrdən köçürülən vətəndaşlarını burada yerləşdirmişdi. Nəticədə, Zaqatala sakinləri bu ərazilərdən uzaqlaşdırıldı. 20-ci illərin sonları və 30-cu illərin əvvəllərində həyata keçirilən kollektivləşdirmə prosesində Gürcüstan hakimiyyəti bu torpaqlarda iri təsərrüfat vahidləri – kolxozlar və sovxozlar yaratmağa başladı. Bu şəraitdə böyük torpaq sahələrinə ehtiyaclarını əsas gətirən gürcülər Azərbaycan tərəfinin kiçik torpaq sahələrinin güzəştə getmək təkliflərini sərt şəkildə rədd edirdilər. Artıq 30-cu illərin ortalarına yaxın, Şirək çölü və Çiaur meşəliyindəki sabiq Zaqatala dairəsi kəndlilərinin torpaqları məsələsi tədricən gündəlikdən çıxarıldı. Mübahisənin başlanğıcında torpaqların Gürcüstan tərəfindən tamamilə mənimsənilmədiyi, məsələnin ədalətli həlli ilə bağlı ümidlərin qaldığı dövrdə problem hələ də gündəmdə qalırdı.

Gətirilən faktlardan məlum olur ki, Zaqatala kəndliləri öz torpaqlarını itirmək fikri ilə razılaşmamış, dəfələrlə yuxarı instansiyalara müraciət etmiş, hər zaman gürcü tərəfinin qanunsuz hərəkətlərinə qarşı mübarizə aparmışlar. Lakin,

Azərbaycan kəndlilərinin ən sadə və təsərrüfat məqsədli müraciətləri belə nəzərə alınmırdı. Bir tərəfdən savadlı və öz vətəninə tarixi, coğrafiyası və təsərrüfat şəraitinə bələd olan Azərbaycan kadrlarının az olması, digər tərəfdən isə Cənubi Qafqazdakı hakimiyyət strukturlarında qonşu xalqların nümayəndələrinin üstünlük təşkil etməsi mübahisəli məsələlərin qarşı tərəfin xeyrinə həll olunmasına səbəb olurdu. Azərbaycan üçün çox mühüm olan mübahisəli ərazilərin həlli məsələsi Kasyan, Şaverdov, Onanov, Balabanov, Çxenkeli kimi şəxslərin ixtiyarına verilmişdi.

Bütün bunların nəticəsində 20-ci illərin ortalarında və ikinci yarısında Azərbaycanla Gürcüstan arasında qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində 63 min hektardan çox torpaq Gürcüstana verilmişdir. Bu dövr ərzində əvvəllər Azərbaycana qaytarılmış və ya Azərbaycan tərəfinin haqları tanınmış torpaqların da böyük bir hissəsi müxtəlif bəhanələrlə mərhələli şəkildə Gürcüstana güzəşt edilmişdi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi. VII cildə. VI cild (aprel 1920 - iyun 1941). Bakı, Elm, 2008, 568 s.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası /Baş redaktor Y.M.Mahmudov: 2 cildə, I cild, Bakı, Lider, 2004, 440 s.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası /Baş redaktor Y.M.Mahmudov: 2 cildə, II cild, Bakı: Lider, 2005, 475 s.
4. Baxşəliyev R. Tarixin acı gerçəkliyi, Bakı, Azərbaycan qəzeti, 2022, 2 fevral.
5. Molla Məhəmməd Əl-Cari. Car salnaməsi (ərəbcədən tərcümə, giriş, şərhlər və qeydlər S.Süleymanovanındır). Bakı: Səda, 1997, 146 s.
6. Nəsimzadə N. Sərhədlər. Bakı, Elm qəzeti, 1989, 17 iyun
7. Rəhmanzadə Ş. Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində ərazi məsələləri (Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinin materialları əsasında, 1917-1930-cu illərin əvvəlləri). Bakı, Aspoliqraf, 2008, 376 s.
8. Rəhmanzadə Ş. Sərhədyanı mübahisə 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində əlverişsiz amil kimi. "Strateji təhlil" jurnalı, say 1-2 (23-24), 2018
9. Архипова Е. Границы между Азербайджаном, Грузией и Россией: Советское наследие // «Центральная Азия и Кавказ». Журнал социально-политических исследований. №6(42), 2005, с. 38.
10. Азизбекова П., Мнацаканян А., Траскунов М. Советская Россия и борьба за установление и упрочение власти советов в Закавказье - Баку: Азерб. гос.изд во, 1969, с. 247.
11. Гусейнова И.М. История народов Кавказа. Баку, 2018. 1248 с.

12. Мустафаева С.О. Изменения границ и территорий на Южном Кавказе (1917-1922 гг.) Баку, Европа, 2017. 304 с .

13. Мустафазаде Р.С. Две Республики. Азербайджано-российские отношения в 1918-1922 гг. -М., 2006. 356 с .

14. Материалы по вопросу о введении земских учреждений в Закавказье. Т. VII. Тифлисская губерния и Закатальский округ. Тифлис, Издание Канцелярии Наместника Е.И.В. на Кавказе, 1910. 602 с.